

Курыленка Г.М. (Мінск, Беларусь)

Дыдактычныя прынцыпы Максіма Танка ў культурнай прасторы дзіцяці

Значнае месца ў творчай спадчыне Максіма Танка побач з творамі для дарослых займаюць кнігі, адрасаваныя дзецям. Пісьменніку ўдалося не толькі асвоіць жанры дзіцячай літаратуры, але і абнавіць іх, удасканаліць як у галіне зместу, так і формы.

Як вядома, у асяродку пісьменнікаў заўсёды знойдуцца тыя мастакі слова, што пішуць толькі для дарослых, так як знойдуцца і такія, што пішуць толькі для дзяцей. Часта “дарослыя” пісьменнікі са скрухай прызнаюцца, што ім вельмі б хацелася напісаць нешта для дзяцей, але не – “не адпускае”, не дазваляе празмерная чалавечая сталасць, ці, як гавораць, “сапсаванасць” жыццём. Зразумела, пісаць для дзяцей і ганарова, і адначасова надзвычай адказна: трэба быць заўсёды далікатным, шчырым, каб не параніць душу дзіцяці. Пры гэтым ні на кроплю не падмануць дзіця, не схлусіць, няват тады, калі актыўна выкарыстоўваюцца сродкі мастацкага вымыслу.

Разам з тым у нашай нацыянальнай літаратурнай прасторы нярэдка сустракаюцца своеасаблівыя творцы-універсалы, што з нязменным талентам звяртаюцца як да дарослых, так і да дзяцей. Дарэчы, яны абсалютна дакладна і ясна ўсведамляюць сваіх адрасатаў. Ніколі і ніякім чынам яны не блытаюць гэтыя дзве цалкам палярныя чытацкія аўдыторыі. Між іншым, дадзеным выключным універсалам характарызуецца і творчасць Максіма Танка. Тым не менш у яго творах свет дарослых і свет дзяцей цесна пераплятаюцца. Яны складаюць дыялектычнае адзінства.

Варта адзначыць, што зварот пісьменніка да дарослай аўдыторыі часта суправаджаецца выкарыстаннем верлібра як мастацкай формы. Пры гэтым пісьменнік ніколі не забываецца пра ўзроставыя асаблівасці сваіх маленькіх чытачоў, да якіх звяртаецца з выключнай далікатнасцю, шчырасцю і адкрытасцю. Амаль заўсёды пры гэтым Максім Танк ужывае строгае класічнае рыфмаванне паэтычных радкоў. Такім чынам творца, відаць, хоча падкрэсліць выключны статус дзяцей сярод сваіх шматлікіх чытачоў. Дадзеныя мастацкія метады і прыёмы Максіма Танка даюць свае вынікі – дзеці цалкам давяраюць пісьменніку, пачынаюць бачыць у ім свайго дарадцу і суразмоўцу. Менавіта таму кожны твор для дзяцей – гэта своеасаблівы дыялог, заснаваны на ўзаемным даверы. Больш таго – гэта адначасова і цікавыя, займальныя ўрокі жыцця для маленькіх дзетак. Падцверджанню гэтаму шмат – дастаткова толькі глянуць на некаторыя назвы твораў пісьменніка для дзяцей: “Чаму настаў вечар”, “Над чым думае варона”,

“Чаму ў нас раней усходзіць сонца”, “Магчыма, не чулі”, “Як збіраць кветкі”, “Хто самы старэйшы”, “Задача для ўнукаў”, “Каб дайсці да казкі” і г.д. Мы бачым, што кожная назва дзіцячага твора – арыгінальная дыдактычная задачка для дзяцей. Ужо ў самой назве ўтрымліваецца своеасаблівае праблемнае поле, якое прымушае думаць, разважаць, аналізаваць.

Так, напрыклад, верш “Чаму птушкі лётаюць” складаецца толькі з шасці радкоў. Але затое што гэта за шэсць радкоў! Які тут глыбінны, патаемны сэнс! Найперш, адчуваецца жаданне аўтара не перагружаць дзіця лішнім. Даваць толькі тое, што, на думку пісьменніка, мае значэнне, што сапраўды з’яўляецца важным. Ашчаднасць у адносінах да дзяцей – гэта адметная рыса ўсёй дзіцячай творчасці Максіма Танка. Ужо сама назва верша – адмыслова кінутая інтрыга, па-майстэрску беспамылковы прыём “зачапіць” і ўтрымліваць увагу дзіцячай (ды і дарослай таксама) аўдыторыі. Апроч таго, назва верша – гэта адмысловая пастаноўка навуковага даследавання для дзіцяці, вылучэнне канкрэтнай жыццёвай праблемы. Тэкст верша накіроўвае маленькага чытача да навуковага пошуку, да пэўных разважанняў, стварае зону развіцця, нааддальней – самаразвіцця яго душы і інтэлекту.

У гэсце адсутнічае непатрэбная ў дадзенай сітуацыі дэталізацыя сюжэта, няма тут і празмернай перагружанасці зместу. Робіцца гэта з мэтай засяродзіць увагу чытача на самым важным – на тым, што ляжыць не на паверхні, а на тым, што мае глыбінны сэнс, і да чаго надзвычай акуратна і далікатна падводзіць аўтар. Напачатку твора вуснамі пірачнага героя аўтар распавядае нам пра майскую прыгажосць зямлі, прычым падаецца гэта толькі адным радком з ярка выражанай моўнай экспрэсіяй: “...Зямля гарыць у майскай квецені” [2, с. 102]. Далей аўтар прымушае глянуць на прывычна звыклае зусім непрывычна і цалкам нязвыкла. Ён гаворыць аб тым, што колькі год давялося хадзіць, вандраваць па нашай зямлі, але не адразу, толькі зараз раптам адкрыў для сябе, зразумеў нешта вельмі важнае: зямля і усё, што ёсць на ёй, – жывое. Паэт падводзіць нас да думкі, што чалавек – толькі госць на нашай зямлі, у дадзеным чароўным храме, які асацыіруецца ў нас з Біблейскім Эдэмам. Даросламу чытачу пры гэтым, безумоўна, успомніцца аналагічнае вучэнне Арыстоцеля аб тым жа: што ўсё жывое мае душу. Зразумела, супадзенне Арыстоцелеўскай канцэпцыі і канцэпцыі Максіма Танка – зусім невыпадковае: у аснове – усё тая ж маральна-этычныя, агульначалавечыя каштоўнасці. Невыпадкова паўстае пытанне: “...Як жа ісці па вуснах пывучых траў / Па жывых, раскрытых вачах лотаці?” [2, с. 102]. Заканамерна тое, што аўтар тлумачыць сам, не пакідае недагавораным, не прымушае дзетака доўга самастойна

шукаць адказ на пастаўленае ў назве верша пытанне. Аўтар у якасці вываду-педагульнення з вышэй абазначанай навуковай задачы ўскліквае: “Дык вось чаму птушкі лётаюць!” [2, с. 102].

Такім чынам, дадзены верш, прысвечаны, на першы погляд, трывіяльнай тэме экалогіі, мае выразна акрэслены дыдактычны характар і накіраваны на выхаванне ў дзяцей пачуцця любові да роднай зямлі, да кожнай травінкі на ёй, да кожнай кветачкі, развівае ў іх пачуццё не бяздумнага спажывання, а пачуццё адказнасці за лёс Радзімы, за лёс чалавецтва.

Нельга абмінуць увагай яшчэ адну ўласцівасць дзіцячай творчасці Максіма Танка – уменне пісьменніка ствараць грамадска-філасофскія абагульненні праз выяўленне індывідуальных адметнасцей дзяцей. У вершы “Сняжынкi” паспрачаліся дзве сяброўкі, дзве Ірынкi. Прадмет іхняй спрэчкі – сняжынкi. Кожнай з дзяўчынак хацелася, каб сняжынкi належалі толькі ёй – вось такая своеасаблівая дзіцячая прыватызацыя. Як вядома пачуццё ўласнасці – адзін са старажытных чалавечых інстынктаў. Мы, дарослыя, гэта добра разумеем. Так жа як і добра разумеем тое, што не ўсё вакол нас ёсць наша і далёка не ўсё можа належаць толькі нам. Але як гэта растлумачыць маленькім дзеткам? Пісьменнік для гэтага знаходзіць шыкоўны варыянт. Ён падключае да дадзенай сітуацыі зайчыка, што выконвае ролю трагедынскага судзі, за дапамогай да якога звяртаюцца Ірынкi. Мудры зайчык бліскуча спраўляецца са сваёй задачай, просячы малых раскрыць свае далонькі і паказаць яму сняжынкi. Здзіўленае пытанне дзвюх Ірынак: “Куды падзеліся іх сняжынкi” [2, с. 77] – гэта і ёсць паказчык таго, што толькі тое адбыўся ў іхнім жыцці сапраўдны ўрок, урок адной з першых жыццёвых мудрасцяў. І невядома, ці быў бы засвоены дадзены ўрок, калі б на месцы судзі-настаўніка быў бы не зайчык, а які-небудзь дарослы сур’ёзны чалавек. Сам жа верш – яшчэ адзін прыклад жартаўлівага, ласкавага, праводзімага з давагай дыялогу пісьменніка з дзецьмі аб вечным, аб надзвычай важным.

Яшчэ адна важная якасць творчасці Максіма Танка – уменне ствараць у сваіх тэкстах сацыяльна-педагагічныя сітуацыі з выразнай дыдактыкай. Так, верш “У школе” (як і вышэйназваныя творы) таксама адносіцца да малых жанравых формаў – да лакальных тэкстаў. У невялікім па памерах тэксце аўтару ўдалося перадаць глыбіню выяўлення духоўнага свету дзіцяці, тонкасць яго псіхалогіі.

Ідзе звычайны ўрок у школе, падчас якога настаўніца выклікае дзяўчынку адказваць, а тая ніяк на гэта не рэагуе. Высвятляецца, што маленькай вучаніцы даспадобы і больш прывычнае імя “сонейка” (менавіта так дома называе яе мама),

чым афіцыйнае Марыля. Такім чынам, дадзены твор – гэта не толькі і не столькі дзецям адрасаваны твор, гэта яшчэ і зварот да нас, дарослых, спроба звярнуць нашу ўвагу на пэўную сацыяльна-педагагічную сітуацыю. Карацей кажучы, перад намі паўстае прыклад дарослай дыдактычнай задачы, узор аднаго з найважнейшых момантаў правядзення сацыялізацыі дзіцяці ў грамадстве.

Дарэчы, прыемна здзіўляе ўменне пісьменніка працаваць з невялікімі па памерах тэкстамі, на малой плошчы, з малой колькасцю слоў – вербальных адзінак, з абмежаванай групай вобразаў і пры гэтым заўсёды ўмела перадаць пэўную філасофскую канцэпцыю ці маральна-этычную праблематыку. Дадзены факт сам па сабе з’яўляецца яшчэ адным доказам унікальнага таленту Максіма Танка, універсальнасці яго чалавечай індывідуальнасці.

Немалаважнае значэнне ў творчасці Максіма Танка мае і жанр вершаванай казкі. Безумоўна, вершаваная аўтарская казка грунтуецца на народных вытоках, але мае свае пэўныя адметнасці, перш за ўсё – жанравыя. Як і народныя, казкі Максіма Танка часцей за ўсё выкарыстоўваюць вобразы і матывы жывёльнага ці расліннага эпасу (казкі “Жук і слімак”, “Казка пра мядзведзя”, “Конь і леў”, “Журавель і чапля”, “Мухамор”).

Кожная вершаваная казка пісьменніка мае закрыты, завершаны сюжэт. Але, разам з тым, усе яны разам ствараюць раўнаважна-жывёльны эпас.

Напрыклад, вершаваная казка “Мухамор” распавядае пра завышаную самаацэнку аднаго з яркіх, кідкіх і не вельмі сціпых лясных жыхароў – пра грыб мухамор. Надта ж ён любіў пахваляцца і лічыў сябе вышэй за ўсіх і прыгажэй за ўсіх. Мухамор быў цвёрда перакананы, што “мог бы смела быць паслом / або нават і царом” [2, с. 6]. Але ж дзеці, што прыйшлі ў лес па грыбы, расставілі ўсё на свае месцы: яны забралі лепшыя грыбы, а мухамор аказаўся нікому не патрэбны. У дадзенай казцы вырашаецца маральна-этычная праблема, праблема роўнасці, сціпласці, адэкватнай самаацэнкі. Твор вучыць не выхваляцца неіснуючымі ўласнымі якасцямі, а быць сціплым, умець прыслухавацца да чужой думкі. Дадзеным тэкстам, дадзенай сістэмай вобразаў аўтару ўдалося перадаць народную мудрасць: “не хвалі сябе сам, хай лепш людзі цябе пахваляць”. У казцы прыгадваюцца назвы грыбоў, добра знаёмых кожнаму беларусу: рыжкі, казлякі, сыраежкі, апенькі, баравікі, ваўнянкі. Ім супрацьпастаўляецца вобраз мухамора, які знешне выглядае надта прывабліва, мае празмерна імпазантны выгляд, але на самой справе не толькі не прыносіць карысці людзям, а, наадварот, з’яўляецца для іх атрутай.

Варта заўважыць, што Максім Танк выкарыстоўвае вельмі арыгінальны аўтарскі прыём пры пабудове сюжэтнай лініі ў дадзеным творы. Калі пісьменнік гаворыць пра “простыя”, шараговыя грыбы, што размяшчаюцца на “ніжэйшых рангах”, ён гаворыць пра іх у множным ліку. Калі ж гаворка заходзіць пра пэўнага прадстаўніка сілаў Добра, а гэта лясны баравік, то Максім Танк пра яго, напэўна, спецыяльна піша наступным чынам: “Пад мохам, як парсюк, спаў, сагнуўшыся ў крук” [2, с. 6]. Мы бачым аўтарскае знарокавае прыніжэнне самага лепшага ляснага грыба (які пры гэтым сабой нікольні не ганарыцца) і адначасова набліжэнне дадзенага вобраза да народа, да людзей. Калі ж гаворка заходзіць пра канкрэтнага прадстаўніка сілаў Зла, а гэта мухамор, то тут аўтар гаворыць пра яго ў адзіночным ліку. Такім чынам аўтар хоча падкрэсліць выключнасць лясных жыхароў як прадстаўнікоў дзвюх магутнейшых сілаў – Добра і Зла, якія ўступаюць у сваё чарговае вечнае супрацьстаянне. Надтрыканцы ж дадзенага тэкстуальнага палатна пісьменнік выкарыстоўвае яшчэ адзін прыём – калектыўны смех як састаўны кампанент народнай смехавой культуры, элемент народнага лубка, што мае характар карнавальнага смеху: “...Нат смяюцца ў паўдні / З мухамора Авадні” [2, с. 7]. У казцы ж Максіма Танка смех лечыць ад празмернага зазнайства і празмернай пахвальбы.

Разам з тым у казцы “Мухамор” прысутнічае і навукова-энцыклапедычны аспект – падаецца пералік асноўных карысных і прыдатных для ўжывання грыбоў, што растуць у беларускіх лясах. Адначасова гучыць выразнае папярэджанне аб асцярожнасці: не ўсё прысмае – карыснае, так як, напрыклад, яркі мухамор. Дзякуючы гэтаму дзеці знаёмяцца з найбольш папулярнымі і распаўсюджанымі прадстаўнікамі беларускай нацыянальнай флоры.

Выклікае цікавасць яшчэ адна вядомая вершаваная казка Максіма Танка – “Жук і слімак”. Як і належыць кожнай сур’ёзнай казцы, тут таксама ў пачатку твора прысутнічае своеасаблівае “жылі-былі”: “Сустрэўся жук аднойчы з рагатым слімаком” [2, с. 55]. Паміж імі завязваецца ўнікальны дыялог, што пачынаецца з формы прывітання.

Варта адзначыць, што ў адрозненне ад сучаснай амерыканскай культуры, дзе абавязковае пасля прывітальнага звароту ідзе пытанне “як справы?” (часцей яно ўжываецца як пустая праформа), у нашай беларускай культуры традыцыйна ўжывалася “куды ідзеш?” Сапраўды, нашых продкаў больш цікавіла, адкуль, куды і для чаго менавіта туды накіроўваецца сустрэчны суб’ядзеднік. За гэтым крыецца больш глыбокае праяўленне інтарэсу беларусаў адзін да другога. Невыпадкова жук (адзін з герояў казкі) тут жа пасля прывітання аздачвае слімака

традыцыйным беларускім пытаннем: “Куды, браток, ідзеш / І з ракавіны хатку / Нашто з сабой нясеш?” [2, с. 55]. Адказ жа слімака – яркі ўзор увасаблення калектыўнай народнай мудрасці, абагуленага жыццёвага вопыту. Ён напоўнены філасофскім сэнсам: “Нямала перажыць мне / Прышлося на вяку. / То сцюжа, то марозы, / То навальніца, дождж, / То часам у дарозе / Захопіць змрок і ноч. / Шукай тады начлегу / Пад нейкім пад кустом” [2, с. 56].

Паказальна, што так можа разважаць толькі сапраўдны гаспадар ад зямлі, мудры, разумны, разважлівы, вопытны. Тут назіраецца адлюстраванне антычнай канцэпцыі “*omnia mea tecum porta*”, што ў перакладзе абазначае “ўсё мае нашу з сабой”. Сапраўды, калі мець з сабой заўсёды вось такую “кватэрку-студыю”, ці не значыць быць у бяспецы, быць абароненым, мець пачуццё душэўнага камфорту і ўтульнасці. Успомнім аналагічную філасофскую мадэль, што бытуе ў народзе: “мой дом – мая крэпасць”. Як наглядная дэманстрацыя праўдзівасці разважанняў слімака раптам пачынаецца дождж. Бясспрэчна, слімаку баяцца няма чаго. А вось бяздомнаму жуку, мокраму і ледзь жывому, да ялося, каб схвацца ад непагадзі, прасіцца ў хатку да слімака. Пры гэтым жук шчодро выдае абяцанне-аванс: “Насіць за гэта хатку табе дапамагу” [2, с. 56]. Мудрыя асобы – звычайна добрыя і шчодрыя асобы. Безумоўна, слімак пускае ў сваю хатку жука. Але як толькі непагадзь мінула, жук пакінуў слімакову хатку і пайшоў. Ён тут жа забыўся пра свае абяцанні.

У дадзеным творы мы бачым супрацьпастаўленне двух вобразаў: вобраза сапраўднага Гаспадара і вобраза сапраўднага Негаспадара, які не можа адказваць ні за свае словы, ні за сваё жыццё. На прыкладзе гэтых двух антаганістычных архетыпаў дзеці засвойваюць адпаведную мадэль паводзін у соцыуме, вучацца разуменню добрага і лепшага, правільнага і няправільнага.

Няўменне дамаўляцца, знаходзіць агульную мову выкрываецца ў казцы Максіма Танка “Журавель і чапля”. Вобразы балотных птушак, іх нежаданне саступіць адзін другому – прыклад таго, як не трэба сябе паводзіць, калі не хочаш застацца адзінокім у гэтым жыцці, без сябра, без спадарожніка. Зняважлівыя характарыстыкі знешнасці, якія, не задумваючыся, раздаюць птушкі адна адной – узор дзіцячай насмешкі-дразнілкі. Апроч таго, гэта яшчэ і своеасаблівая вербальная дуэль у зласлоўі. Зразумела, што пераможцаў у яе яшчэ ніколі не было і не будзе. Сапраўды, якую рэакцыю могуць выклікаць словы чаплі, сказаныя ёй на прапанову жураўля выйсці за яго замуж: “Што ты гэта сабе выдумаў сп’яна? Непрыгожы, даўганогі, / – Лепш ідзі, адкуль прыйшоў” [2, с. 53]. У адказ, калі чапля адумалася і ўжо сама пайшла да жураўля з той жа прапановай,

пакрыўджаная птушка “выстрэльвае”: “Дзе з такой як ты чубатай / Паказацца ў свеце мне? / Шыя выгнута вужакай, / Характва ні ў чым няма, / І ўбор твой аніякі, / І нягодная сама” [2, с. 53].

І тут не столькі і не так важна, хто першы гэта распачаў, колькі важна, што ніхто з іх так і не змог гэта першым закончыць: “І так ходзяць яны ў сваты / Цэлы свой птушыны век. / І стаяць іх воддаль хаты / Па канцах балот і рэк” [2, с. 53].

Дадзены твор – гэта праекцыя будучага дарослага жыцця, да якога неабходна, як вынікае з кантэксту, рыхтаваць яшчэ з маленства, бо, калі дзеці вырастуць, вучыць іх міжасобасным узаемаадносінам можа быць ужо і запозна.

Такім чынам, творы Максіма Танка для дзяцей – гэта творы аб развіцці душы дзіцяці, аб той далікатнай матэрыі, сутнасць і форма якой з’яўляецца асновай чалавечнасці. Бясспрэчна, творы пісьменніка неабходна выкарыстоўваць для выхавання ў дзяцей густу, для развіцця ў іх здольнасцей аргументаванай ацэнкі акаляючай рэчаіснасці і для фарміравання ў дзіцяці агульнакультурных уяўленняў аб жыцці ў сацыюме.

Літаратура

1. Рагойша, В. П. Паэтыка Максіма Танка / В. П. Рагойша. – Мінск : Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1968. – 228 с.
2. Танк, М. Блікі сонца : вершы, казкі / М. Танк – Мінск : Юнацтва, 1997. – 128 с.